

Antoni Mironowicz

Diecezja włodzimierska do końca XVI wieku

Przegląd Wschodnioeuropejski 4, 13-23

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANTONI MIRONOWICZ
Uniwersytet w Białymstoku

DIECEZJA WŁODZIMIERSKA DO KOŃCA XVI WIEKU

Kościół prawosławny na ziemiach ruskich od samego początku był metropolią, jedną z prowincji patriarchatu konstantynopolitańskiego¹. Metropolia kijowska została ustanowiona około 997 r. Do tego czasu w stolicy Wielkiego Księstwa Kijowskiego przebywał jedynie biskup misyjny². Wraz z powołaniem metropolii kijowskiej ustanowiono sufraganie biskupie. Pierwsza z nich powstała w Białogrodzie, jednym z największych ośrodków grodowych Rusi Kijowskiej³. Założenie biskupstwa juriewskiego przypada na lata panowania księcia kijowskiego Jarosława Mądrego (1019–1054). Fundacja władcy nastąpiła po 1036 r.⁴ W Nowogrodzie, w drugim po Kijowie ośrodku politycznym, powołano katedrę biskupią jeszcze pod koniec X w.⁵ Powstanie biskupstwa we Włodzimierzu, Czernihowie i Perejaślawiu nastąpiło za panowania Włodzimierza Wielkiego (980–1015)⁶. Władcy w Połocku powstało również za panowania

---

¹ E. Gołubinskij, *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. I, cz. 1, Moskwa 1904, s. 269–272; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, Warszawa 1968, s. 38, 39; idem, *Przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi w opiniach XI wieku*, w: *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, pod red. W. Hryniewicza i J. S. Gajka, Lublin 1993, s. 89–104; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, Kraków 2000, s. 59–68.

² Mitropolit Makarij [M. P. Bułgakow], *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. IV, Pietierburg 1866, s. 132; W. Zaikin, *Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w. do unii lubelskiej*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, R. X, nr 2, Lwów 1930, s. 135; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI–XVII w.*, w: *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce*, pod red. J. Kłoczковского, t. II, cz. 2, Kraków 1969, s. 811.

³ A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach Kościoła na Rusi*, cz. 3, „Przegląd Historyczny”, t. LVI, 1965, z. 4, s. 557–564.

⁴ E. Gołubinskij, op. cit., s. 689, 690; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 188–192.

⁵ *Połnoje sobranije russkich letopisiej* (dalej: *PSRL*), t. IV, wyp. 1, cz. 1, Pietrograd 1915, s. 90.

⁶ *PSRL*, t. I, Leningrad 1926–1928, kol. 150; A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 164; E. Gołubinskij, op. cit., s. 685–688; A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach...*, cz. 1, s. 382, 383; G. Podskalsky, op. cit., s. 54, 55; Mitropolit Makarij [M.P. Bułgakow], *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. II, Pietierburg 1864, s. 12; I. Czystowicz, *Oczerk istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. I, Sankt-Pietierburg 1882, s. 146.

łodzimierza Wielkiego, choć pierwsze informacje źródłowe o biskupie połockim pochodzą z 1105 r.⁷ Eparchia połocka rozciągała się na obszary ziemi połockiej i witebskiej⁸.

Część historyków przypuszcza, że erygowanie biskupstwa turowskiego nastąpiło w 1005 r.⁹ Turów w tym czasie nie był nawet stolicą dzielnicy Świętopełka I. Rolę tę pełnił Pińsk. Wzrost znaczenia Turowa nastąpił za panowania księcia kijowskiego Wsiewołoda (1078–1093), kiedy dzielnicę turowską otrzymał w 1088 r. Świętopełk II. W ścisłym związku z ruską prowincją cerkiewną pozostawało arcybiskupstwo w Tmutarakaniu¹⁰. W X–XI w. Tmutarakań stanowił arcybiskupstwo autokefaliczne, tytularne, podległe bezpośrednio patriarsze konstantynopolitańskiemu¹¹. W XII w. ruska prowincja kościelna składała się z 13 diecezji: metropolitalnej kijowskiej oraz 12 sufraganii. W tej liczbie znajdują się powstałe w ciągu XII w. biskupstwa smoleńskie oraz reaktywowane w 1136 r. władcyństwo rostowskie¹². Diecezja halicka została wydzielona z biskupstwa włodzimierskiego w latach 1147–1156¹³. Po 1190 r. z diecezji czernihowskiej wyodrębniono biskupstwo rizańskie¹⁴. W XIII w. powstały kolejne biskupstwa prawosławne. Książę halicko-wołyński Daniel (1239–1264) najpierw w 1223 r. erygował biskupstwo w Uhrowsku, a następnie w 1240 r. przeniósł je do Chełma¹⁵. Władcyństwo chełmskie zostało wydzielone z diecezji włodzi-

⁷ E. Gołubinskij, op. cit., s. 334, 335; G. Szejkin, *Połockaja jeparchija*, Minsk 1997, s. 5.

⁸ L. W. Aleksiejew, *Połockaja ziemia. Oczerki istorii siewiernoj Bielorusсии w IX–XIII ww.*, Moskwa 1966, s. 193–199; A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach...*, cz. 2, s. 559, 560; H. Łowmiański, *Geneza ziemi połockiej*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 3, Warszawa 1968, s. 7–24.

⁹ E. Gołubinskij, op. cit., s. 324, 325; J. N. Szczapow, *Turowskije ustawy XIV wieku o diestinie*, „Archieograficzskij Jeżegodnik” za 1964 g., Moskwa 1965, s. 255–258, 271–273; J. Łabyncaŭ, *Staraja kazka Palessia*, Minsk 1993, s. 28, 29; P. F. Łysienko, *Turowskaja ziemia IX–XIII ww.*, Minsk 1999; A. Mironowicz, *Diecezja turowsko-pińska do końca XVI wieku*, Białystok 2011.

¹⁰ E. Gołubinskij, op. cit., s. 335, 336.

¹¹ A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach...*, cz. 3, s. 557, 558; G. Podskalsky, op. cit., s. 58.

¹² Arch. Afanasji [Martos], *Bielaruś w istoriczeskoj, gosudarstwiennojj i cerkownoj żyzni*, Buenos-Aires 1966, s. 70; A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. LVII, 1966, z. 4, s. 552–554; M. Jermałowicz, *Starazytnaja Bielaruś*, Minsk 1990, s. 204, 205; L. W. Aleksiejew, *Ustaw Rostisława Smoleńskiego 1136 goda i proces feodalizacyi Smolenskoj ziemi*, w: *Słowianie w dziejach Europy*, Poznań 1974, s. 111.

¹³ *PSRL*, t. II, Sankt-Pietierburg 1843, s. 524; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagielly*, „Nasza Przyszłość”, nr 66 (1986), s. 109; G. Podskalsky, op. cit., s. 53.

¹⁴ A. Poppe, *Die Metropoliten und Fürsten der Kiever Rus'*, w: G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' (988–1237)*, München 1982, s. 281.

¹⁵ P. N. Batuszkow, *Chołmskaja Ruś, istoriczeskije sud'by russkogo Zabuźja*, Sankt-Pietierburg 1867, s. 14, 38, 39; I. Czistowicz, op. cit., s. 6; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 64–65; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 r.*, Lublin 1999, s. 61, 65–68.

miersko-wołyńskiej. Podział eparchii rostowsko-suzdalskiej spowodował, że na mapie diecezji ruskich pojawiło się władcyctwo włodzimierskie z siedzibą we Włodzimierzu nad Kłazmą. Suzdał został drugim miastem rezydencjonalnym biskupów włodzimierskich¹⁶. Kolejne podziały polityczne na Rusi spowodowały wyodrębnienie się w 1219 r. diecezji przemyskiej z eparchii halickiej¹⁷. Te same przyczyny legły u podstaw ustanowienia biskupstwa w Łucku po 1235 r.¹⁸ Władcyctwo łuckie zostało wydzielone z diecezji włodzimiersko-wołyńskiej¹⁹. Z kolei z eparchii włodzimierskiej nad Kłazmą wyodrębniono po 1250 r. biskupstwo twerskie²⁰. Ostatecznie w końcu XIII w. metropolia kijowska, oprócz eparchii metropolitalnej, liczyła osiemnaście diecezji.

* * *

Powstanie biskupstwa we Włodzimierzu na Wołyniu przypisuje się księciu Włodzimierzowi I. Władcyctwo włodzimierskie powstało pod koniec X w., prawdopodobnie w 992 r.²¹ W XVI-wiecznym Latopisie Nikonowskim wspomina się, że gród nad Ługiem został wzniesiony przez księcia Włodzimierza Wielkiego i od jego imienia otrzymał swoją nazwę. Synowie księcia władali rozległym obszarem między Horyniem a Wieprzem²². Pod koniec panowania Jarosława Mądrego Włodzimierz znalazł się pod panowaniem jego syna Igora. Najstarsza informacja o wyświęceniu na katedrę włodzimierską w 1086 r. Stefana nie oznacza, że był on pierwszym biskupem tej diecezji (św. Stefan – władca włodzimiersko-wołyński [1086–1094]). W 1091 r. biskup włodzimierski Stefan uczestniczył w przeniesieniu relikwii św. Teodozego do soboru piecherskiego.

Fakty te, wbrew temu, co twierdzą niektórzy badacze, nie świadczą o tym, że dopiero w 1086 powstało władcyctwo włodzimierskie. Prawdą jest, że Włodzimierz nie posiadał murowanej katedry. Dopiero w połowie XII w. wzniesiony został sobór Zaśnięcia NMP, który nawiązywał swym stylem architektonicznym do soboru w Ławrze Kijowsko-Piecherskiej. Biskupi włodzimierscy nosili tytuł protothronosa, a ich katedra była uważana za najstarszą spośród diecezji należących

¹⁶ A. Poppe, *Die Metropoliten und Fürsten der Kiever Rus'*, s. 281.

¹⁷ I. Czistowicz, op. cit., s. 186; M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1691. Studium historyczno-kanoniczne*, Warszawa 1982, s. 38.

¹⁸ P. N. Batuszkow, *Wołyń, istoriczeskija sud'by jugo-zapadnago kraja*, Sankt-Pieterburg 1888, s. 24; N. I. Teodorowicz, *Gorod*, s. 26; I. Czistowicz, op. cit., s. 7.

¹⁹ S. Zajączkowski, *Wołyń pod panowaniem Litwy*, Równe 1931, s. 8.

²⁰ A. Poppe, *Die Metropoliten und Fürsten der Kiever Rus'*, s. 281.

²¹ E. Gołubinskij, op. cit., s. 344, 670–671.

²² Ibidem, s. 669–671; M. Hruszewskij, *Istorija Ukrajiny-Rusy*, t. II, Lwów 1905, s. 375–377.

później do metropolii halickiej²³. Obszar diecezji włodzimierskiej przed rozbięciem feudalnym i podziałami politycznymi, czyli do połowy XII w., obejmował cały Wołyń, Polesie z grodami – Brześciem, Słonimiem, Grodnem, Wołkowskim i Kobryniem, tereny nad Bugiem z Mielnikiem, Grody Czerwieńskie i Przemyskie oraz porzecze górnego Dniestru z Haliczem. W miarę powstawania nowych eparchii jej jurysdykcja kurczyła się i w końcu XIII w. obejmowała zachodni i południowy Wołyń (powiaty włodzimierski i krzemieniecki) oraz południowe i środkowe Podlasie (ziemia brzeska, bielska i drohiczyńska)²⁴.

Misję chrystianizacyjną na terenie dzisiejszej diecezji włodzimierskiej prowadziło od początku powstałe w 992 r. władcyństwo włodzimierskie. Biskupstwo włodzimierskie objęło swym początkowym zasięgiem obszary Wołynia, Polesia, Podlasia, Brześcia i Grodów Czerwieńskich z Haliczem, Przemysłem, Bełzem i późniejszym Lwowem²⁵. Wzrost znaczenia Turowa za panowania księcia kijowskiego Wsiewołoda (1078–1093) przyczynił się do powstania dzielnicy turowskiej w 1088 r. Podniesienie ziemi turowskiej do rangi dzielnicy książęcej spowodowało, że książę Świętopełk II doprowadził do ustanowienia samodzielnej diecezji turowskiej²⁶. Fakt ten oznaczał dla Podlasia, ziemi brzeskiej i grodzieńskiej wejście w obediencję biskupów turowskich. Nie ulega wątpliwości, że w końcu XI w. w skład diecezji turowskiej wchodziły takie miasta, jak Turów, Pińsk, Brześć, Kamieniec, Kleck, Grodno, Drohiczyn i Bielsk²⁷.

Proces chrystianizacji ziemi włodzimierskiej trwał przez całe XI stulecie. Już w 1001 r. książę Włodzimierz w pobliżu Włodzimierza, na „Świętej Górze”, ufundował dwie cerkwie, Zaśnięcia NMP i św. Trójcy, dając początek Zimnowskiemu monasterowi. Książę ofiarował też monasterowi cudowną ikonę Matki Bożej. W latach sześćdziesiątych założony koło Włodzimierza monaster był

²³ P. Karaszewicz, *Oczerk istorii prawosławnoji cerkwi na Wołyni*, Sankt-Pietierburg 1855, s. 18; P. N. Batuszkow, *Wołyń, istoriczeskija sud'by jugo-zapadnago kraja*, s. 19; J. Fijałek, *Sredniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie*, „Kwartalnik Historyczny”, t. X, 1896, s. 494; t. XI, 1897, s. 59–61; N. I. Teodorowicz, *Istoriko-statisticzeskoje opisanije cerkwi i prichodow Wołyńskiej jeparchii*, t. I, Poczajew 1888, s. 15; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, s. 175–179.

²⁴ P. N. Batuszkow, *Wołyń, istoriczeskija sud'by jugo-zapadnago kraja*, s. 19; N. I. Teodorowicz, *Gorod Wladimir Wołyńskiej gubernii w swiazi s istoriej wołyńskiej jeparchii, istoriczeskij oczerk*, Poczajew 1893, s. 26; A. Jabłonowski, *Ziemie ruskie, Wołyń i Podole*, Warszawa 1889, s. 103; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura*, s. 281.

²⁵ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 178; E. Gołubinskij, op. cit., s. 334.

²⁶ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 183–188; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 57.

²⁷ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, mapa diecezji ruskich w końcu XI w.; M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979, s. 44; *Kościół prawosławny w Polsce. Dawnej i dziś*, pod red. L. Adamczuka i A. Mironowicza, Warszawa 1993, s. 49; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 390; *Prawosławna Encyklopedia. Russkaja Prawosławnaia Cerkow'*, Moskwa 2000, s. 161, mapa I; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 83–84.

jednym z największych ośrodków klasztornych w Księstwie Kijowskim. Monaster ten utrzymywał bezpośrednie związki z klasztorami na Athosie²⁸.

Zmiany spowodowane rozbiem dzielnicowym i okrojeniem terytorialnym księstw ruskich musiały wpłynąć na granice diecezji prawosławnych, w tym eparchii włodzimierskiej. Proces ten dokonał się pod wpływem nowych podziałów politycznych w 1135 r., kiedy to książę turowski Izasław Mścisławowicz opuścił swoją rezydencję i osiadł we Włodzimierzu Wołyńskim. Wówczas to tereny ziemi brzeskiej weszły w skład eparchii włodzimierskiej. W połowie XII w. diecezja włodzimierska obejmowała ziemie Wołynia, Polesie z gradami – Brześciem, Słonimem, Grodnem, Wołkowyskiem i Kobryniem, tereny nad środkowym Bugiem z Mielnikiem, Drohiczynem i Bielskiem, Grody Czerwieńskie i Przemysł oraz dorzecze górnego Dniestru z Haliczem. Diecezja rozciągała się od plemion litewskich na północy, poprzez pogranicze polskie i węgierskie na zachodzie, po tereny koczowników połowieckich na południu²⁹.

O wejściu ziem należących obecnie do eparchii brzeskiej w skład diecezji włodzimierskiej zadecydowały wydarzenia polityczne i przynależność państwa księstwa drohickiego i brzeskiego. Oba księstwa objął we władanie około 1173 r., po śmierci Włodzimierza, syn Mścisława II Chrobrego (1156–1170), Wasylko Jaropełkowicz, wnuk Izasława Mścisławowicza z rodziny Monomachowiczów³⁰. O księstwo drohickie i brzeskie toczył się spór między księciem Wasylkiem a księciem mińskim Włodzimierzem. Książę miński w 1182 r. zajął Brześć. Księstwo brzeskie, po pokonaniu wojska Wasylka, pozostawało w rękach księcia mińskiego Włodzimierza. Rządy jego nie trwały długo, albowiem Kazimierz Sprawiedliwy (1177–1194) podczas wyprawy na Brześć w 1182 r. osadził tu swego siostrzeńca Światosława. Książę brzeski Światosław (1182–1184), wypędzony przez mieszkańców Brześcia i ponownie przywrócony na tron, został ostatecznie otruty, a władzę w księstwie objął jego brat, książę włodzimierski Roman (1188–1205). W ten sposób zostały złączone księstwo brzeskie i włodzimierskie. Fakt ten miał istotny wpływ na kształt diecezji włodzimierskiej. W granicach eparchii włodzimierskiej znalazły się księstwa drohickie, brzeskie, włodzimierskie i, formalnie do 1219 r., przemyskie. Zmiana terytorialna księstw wpłynęła na zmianę granic i tytułaturę diecezji, coraz częściej nazywanej włodzimiersko-brzeską³¹.

²⁸ A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 178.

²⁹ N. I. Teodorowicz, *Gorod Władimir Wołyńskiej gubernii w swiazi s istoriej wołyńskiej je-parchii, istoriczeskiej oczierk*, Poczajew 1893, s. 7; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 r.*, Lublin–Chełm 1999, s. 100; *Prawosławna Encyklopedia...*, s. 161, mapa I, II.

³⁰ B. Włodarski, *Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXVI, z. 1, 1969, s. 8; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 84–85.

³¹ J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XI, Wrocław 1977, s. 9, 10.

Od początku XIII w. eparchia wołyńska przeżywała podobne losy jak księstwo wołyńskie. Państwo ruskie weszło w fazę rozbitcia dzielnicowego. W przypadku Wołynia zjawisko to rozpoczęło się od połowy XII w. i doprowadziło do wykreowania nowych eparchii wraz z rozpadem politycznej jedności Rusi. Diecezja włodzimierska uległa w tym okresie podziałowi na nowe biskupstwa: halickie (1147), przemyskie (1219), uhrowskie, późniejsze chełmskie (1223), i łuckie (1235)³².

Po 1245 r. nastąpił szybki rozwój organizacji cerkiewnej. Dzięki zabiegom księcia Daniela jego kanclerz Cyryl został wyświęcony przez patriarchę konstantynopolitańskiego na metropolitę kijowskiego. Metropolita Cyryl I z uwagi na sytuację polityczną, w jakiej znajdował się Kijów, najwięcej czasu przebywał na terenie Księstwa Halicko-Wołyńskiego. W 1264 r. zmarł Daniel Romanowicz. Śmierć najwybitniejszego z XIII-wiecznych książąt ruskich pogłębiła podziały między Haliczem a Włodzimierzem. Dobra księcia Daniela uległy podziałowi między jego synów. Szwaro (1264–1269) otrzymał wschodnią część księstwa halickiego z Haliczem i całe Zabuzze (Bełz, Czerwień, Chełm, Mielnik, Drohiczyn). Najmłodszy syn Lew (1264–1301) dostał zachodnią część księstwa z Przemysłem i Lwowem. Mściśław (1264–1292) objął księstwo łuckie i trembowelskie. Czwarty syn Daniela, książę słonimski Roman (1230–1261), w roku śmierci ojca już nie żył³³. Ponownego zjednoczenia ziemi wołyńskiej dokonał wnuk Daniela, Jerzy Lwowicz. Książę Jerzy ponownie zjednoczył Halicz z księstwem włodzimierskim. W dokumentach Jerzy Lwowicz używał tytułu księcia włodzimierskiego, króla Rusi. Władca ten przeniósł stolicę państwa z Halicza do Włodzimierza i uczynił z nowej stolicy ważny ośrodek gospodarczo-kulturalny na Rusi.

Wzrost politycznego znaczenia Księstwa Halicko-Wołyńskiego przyczynił się do zmian w strukturze organizacyjnej Kościoła prawosławnego. Już Lew I dążył do utworzenia w swym księstwie niezależnej od Kijowa prowincji cerkiewnej. Dopiero jednak książę halicki Jerzy I uzyskał około roku 1303 zgodę patriarchy carogrodzkiego Atanazego (1302–1309) i cesarza Andronika II Paleologa Starszego (1282–1328) na utworzenie w Haliczu metropolii³⁴. Od XI w. patriarcha miał kanoniczne prawo podnoszenia eparchii do stopnia metropolii. Decyzja ta mogła być podjęta jedynie na posiedzeniu synodu patriarszego. W skład metropolii weszły biskupstwa: chełmskie, włodzimierskie, przemyskie,

---

³² A. Poppe, *Metropolici i książęta Rusi Kijowskiej*, w: G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura*, s. 391.

³³ M. Hruszewskyj, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. III, Lwów 1905, s. 92; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, s. 94–102.

³⁴ N. Tichomirow, *Galickaja mitropolia i cerkowno-istoriczeskoje issledowanije*, Sankt-Peterburg 1896, s. 13–40.

łućkie i turowskie³⁵. Metropolia halicka była 81 metropolią w patriarchacie konstantynopolitańskim. Decyzja o powołaniu metropolii halickiej przez patriarchat konstantynopolitański nastąpiła po przeniesieniu stolicy metropolii kijowskiej z Kijowa do Włodzimierza nad Kłajmą. Przeniesienie siedziby metropolii kijowskiej nastąpiło w 1299 r. przez metropolitę Greka Maksyma (1283–1305), niechętnego wobec wszelkich kontaktów z Kościołem łacińskim³⁶. Metropolia halicka była dziełem politycznym Romanowiczów zmierzającym do podporządkowania Rusi Halickiej bezpośredniej jurysdykcji patriarchatu carogrodzkiego. Działania te miały podnieść prestiż Włodzimierza i Halicza, państwa halicko-włodzimierskiego, w okresie upadku Kijowa.

Metropolia halicka funkcjonowała do 1335 r. Likwidacja metropolii halickiej nastąpiła wskutek starań metropolity kijowskiego Teognosta i księcia moskiewskiego Szymona Pysznego. O rozwiązanie metropolii halickiej zabiegał książę Lubart-Dymitr, dążący do odtworzenia metropolii litewskiej i zmierzający do usunięcia wpływów polskich z podległych mu ziem ruskich. Metropolia ta była zlikwidowana w 1335 r. i ponownie reaktywowana w latach 1341–1347 oraz 1371–1391.

Wskrzeszenie metropolii halickiej leżało w interesie państwa polskiego. Litwa zaś miała we władaniu większość ziem diecezji chełmskiej, łućkiej i część włodzimierskiej, które należały do księcia Lubarta-Dymitra, oraz biskupstwo turowskie znajdujące się pod rządami księcia Narymunta (1330–1348). W 1349 r. wojska polskie zajęły Ruś Halicką, Wołyń, Bełz i Włodzimierz³⁷. W wyniku wyprawy w 1349 r. król przyłączył Lwów, Ruś Halicką, Chełm, Bełz, Brześć i Włodzimierz Wołyński, a z Podola uczynił lenno polskie. W następnym roku Litwini odebrali mu ziemię wołyńską i przyłączyli do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wyprawa polska spotkała się z ostrą krytyką w latopisarstwie ruskim. Kazimierza Wielkiego (1333–1370) oskarżano o zniszczenie na zdobytych terenach wielu prawosławnych obiektów sakralnych i przekształcenie cerkwi greckich na rzymskie kościoły³⁸.

Podporządkowanie Litwie Kijowszczyzny i Wołynia oraz jurysdykcja nad Kościołem prawosławnym spowodowały konflikt między Polską a Litwą. W wyniku

---

³⁵ T. Barsow, *Konstantinopolskij patriarch i jego włast' nad ruskoju Cerkowju*, Sankt-Pietierburg 1878, s. 426–429; J. Fijałek, *Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi*, „Kwartalnik Historyczny”, 1896, s. 492, 493; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, s. 4, 5.

³⁶ I. Szaraniewicz, *Sprawy kościelne na Rusi za rządów Kazimierza Wielkiego*, „Biblioteka Ossolińskich. Poczety nowy”, t. II, Lwów 1863, s. 325, 326; J. Fijałek, *Średniowieczne biskupstwa...*, s. 495, 496.

³⁷ W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, Lwów 1904, s. 231; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 118, 119.

³⁸ *PSRL*, t. X, s. 221; W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, s. 231, przyp. 1; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, s. 149, 150.

wojny polsko-litewskiej Polska dostała ziemię włodzimierską z Włodzimierzem. Do dóbr księcia litewskiego Kiejstuta (1307–1382) dołączone zostały grody: Brześć, Kamieniec, Drohiczyn, Mielnik, Bielsk, a do ziem księcia Olgierda (1345–1377) – Kobryń³⁹. Ziemia brzeska ponownie dostała się pod władzę biskupów turowskich, którzy znajdowali się pod panowaniem Litwy. Stan taki trwał do unii krewskiej polsko-litewskiej w 1385 r.

W ostatnich latach panowania Kazimierz Wielki dążył do reaktywowania metropolii halickiej. Starania króla polskiego poparli książęta i bojarzy ruscy. Patriarchat rozpatrzył wniosek zmarłego już ostatniego Piasta 9 maja 1371 r. i uznał biskupa halickiego Antoniego za metropolitę. Patriarcha wychodził z założenia, że należy w pierwszej kolejności zabezpieczyć potrzeby religijne narodu ruskiego w granicach Polski. Reaktywowana w 1371 r. metropolia halicka objęła następujące eparchie: włodzimiersko-wołyńską, halicką, turowską, chełmską i przemyską⁴⁰. Tym samym na obszarze wcielonym do Polski Cerkiew prawosławna została zorganizowana w jednolitą metropolię na czele z metropolitą halickim Antonim (1371–1391).

Biskupi włodzimierscy aktywnie uczestniczyli w życiu Cerkwi. Władyka Harasim wziął udział w zwołanym przez księcia Witolda synodzie w Nowogródku w 1415 r., na którym wybrano metropolitę kijowskiego Grzegorza. Metropolita kijowski Grzegorz (1415–1419) miał objąć władzę nad wszystkimi diecezjami w państwie Jagiellonów. W XV w. książęta i magnaci wołyńscy dokonali licznych zapisów na rzecz cerkwi i monasterów. Szczególną rolę odegrali w tym procesie książęta Koreccy, Wiśniowieccy, Czartoryscy, Holszańscy, Ostrogscy i Zahorowscy. Oto kilka przykładów fundacji rodziny Zahorowskich. Piotr Zahorowski, horodniczy łucki, opiekował się monasterem w Wólce Zahorowskiej pod Włodzimierzem. Wybudował w nim cerkiew murowaną, budynki klasztorne i założył szpital dla osób starych i chorych. Monaster dostał bogate uposażenie ziemskie. Z kolei Bazyli Zahorowski, kasztelan braclawski, w majątku swym w Suchodołach ufundował cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego i poczynił liczne zapisy na cerkiew św. Eliasza we Włodzimierzu i szpital przy klasztorze zahorowskim⁴¹.

Po 1458 r. ustabilizowała się struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego na terenie państwa polsko-litewskiego w ramach metropolii kijowsko-ha-

---

³⁹ M. Hruszewśkyj, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. IV, Lwiv 1905, s. 447; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, s. 232, 233.

⁴⁰ K. Chodynicki, *Z dziejów prawosławia na Wołyniu (992–1596)*, „Rocznik Wołyński”, t. V–VI, Równe 1937, s. 55–56; T. M. Trajdos, *Metropolici kijowscy Cyprian i Grzegorz Camblak a problemy Cerkwi prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i pierwszej ćwierci XV w.*, w: *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, t. II, Poznań 1985, s. 213, 214; J. Fijałek, *Biskupstwa greckie na ziemiach ruskich od połowy XIV wieku na podstawie źródeł greckich*, „Kwartalnik Historyczny”, R. XI, 1897, s. 27–34.

⁴¹ M. Hruszewśkyj, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. VI, Lwiv 1905, s. 321; K. Chodynicki, *Z dziejów prawosławia na Wołyniu*, s. 67–68.

lickiej. Metropolia kijowska składała się z dziesięciu diecezji, z których siedem leżało w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego (kijowsko-litewska, połocko-witebska, smoleńsko-siewierska, czernihowsko-brańska, turowsko-pińska, łucko-ostrogska i włodzimiersko-brzeska), a trzy w obrębie ziem ruskich Korony (chełmsko-bełska, przemysko-samborska i halicko-lwowska). Dwu bądź trzy członowe nazwy biskupstw wynikały z kultywowania historycznych nazw diecezji, określenia miejsca rezydencji ordynariusza bądź przeniesienia jurysdykcji wraz z tytułem do nowej miejscowości. Tak było w przypadku przeniesienia stolicy biskupstwa z Turowa do Pińska czy z Halicza do Lwowa. Najistotniejszym powodem wprowadzenia wielocłonowych nazw diecezji była chęć ściślejszego określenia w samym tytule obszaru diecezji i tym samym określenia zasięgu terytorialnego jurysdykcji danego biskupa. Miasta, których nazwy znajdowały się w tytułach władcy, były przeważnie ważnymi ośrodkami administracji państwowej (ziem, województw)⁴². W przypadku diecezji włodzimiersko-brzeskiej decydującym czynnikiem był pogłębiający się podział terytorialny eparchii. Dalsze wzmocnienie roli Brześcia nastąpiło w XVI w. i zbiegło się z powstaniem województwa brzesko-litewskiego w 1566 r. oraz ustanowieniem w Brześciu w 1589 r. centrum dóbr wielkksiążęcych, tzw. ekonomii brzeskiej.

Obszar prawosławnej diecezji włodzimiersko-brzeskiej trudno jest dokładnie określić. Ustalenia granic poszczególnych eparchii prawosławnych przed 1596 r. mają nadal charakter hipotetyczny. Warto podkreślić, że struktura terytorialna diecezji ustaliła się w zasadzie już w XIV w., ale granice zmieniały się również w następnych stuleciach. Zmiany te pozwala uchwycić analiza przebiegu granic poszczególnych diecezji. Można przypuszczać, że granice biskupstw pierwotnie pokrywały się z granicami państwowymi i administracyjnymi wewnątrz państwa. Tereny jednostek administracyjnych pokrywały się na ogół z granicami diecezji. Rekonstrukcja granicy między biskupstwem metropolitalnym i włodzimiersko-brzeskim na Podlasiu potwierdza owe spostrzeżenia w stosunku do pozostałych diecezji. Dokładne określenie granic poszczególnych biskupstw nakazuje uwzględniać zachodzące w XVI w. zmiany administracyjne i własnościowe⁴³. W przypadku diecezji włodzimiersko-brzeskiej decydującym czynnikiem określającym jej terytorium była zmieniająca się przynależność państwowa poszczególnych części eparchii. Ukształtowany w ten sposób obszar eparchii włodzimiersko-brzeskiej przetrwał do końca XVI w.

⁴² K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska*, s. 105, 116; Mitropolit Makarij [M. P. Bułgakow], *Istorija Russkoj Cerkwi*, t. V, Pietierburg 1866, s. 166–177, 334, 335, 493–502, 516–519, 541–546, 576–579; M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusy*, t. V, Lwów 1905, s. 432–442, 459, 460; A. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937, s. 2–3; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce...*, s. 794, 795; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 202–204.

⁴³ A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII w.*, Białystok 1991, s. 66–70.

Diecezja włodziemiersko-brzeska coraz bardziej ulegała podziałowi na dwie części – brzeską i włodziemierską. Zjawisko to nastąpiło już w czasach Kazimierza Wielkiego, który opanował ziemie położone wzdłuż Prypeci, odcinając Włodzimierz od Brześcia. Granica państwowa polsko-litewska w tym regionie ukształtowała się dopiero w drugiej połowie XV w. Jakże to miało konsekwencje dla terytorium biskupstwa włodziemiersko-brzeskiego? Część terytorium tego biskupstwa, należąca do Wielkiego Księstwa Litewskiego, została oddzielona przez zabużańską część eparchii chełmskiej, pozostającej w granicach Korony Polskiej. Przynależność do dwóch państw spowodowała pogłębienie się podziału diecezji na dwie części: brzeską i włodziemierską. Podział terytorialny północnej części diecezji i odcięcie jej od Włodzimierza Wołyńskiego doprowadziły do powstania we Włodzimierzu i w Brześciu dwóch ośrodków duchownych zarządzających poszczególnymi częściami diecezji. W II połowie XV w. w Brześciu na stałe przebywał namiestnik biskupa włodziemierskiego i kryłos. Kryłos był organem władzy administracyjnej i sądowniczej diecezji (od greckiego słowa *kléros* – duchowieństwo katedralne). Kryłosy znajdowały się wyłącznie w stolicach diecezji. W skład kryłosu wchodziłi prezbiterzy cerkwi parafialnych miasta stołecznego biskupstwa. Na ich czele stał protoprezbiter, zwany często protopopem. Do obowiązków kryłoszan należało odprawianie nabożeństw i pełnienie funkcji duszpasterskich w cerkwi katedralnej oraz asystowanie biskupowi w jego obowiązkach religijnych. Członkowie kryłosu zasiadali w sądzie biskupim, administrowali jego majątkami, zarządzali mieniem nieruchomym diecezji. Z kryłoszan wybierano również namiestników władcyków⁴⁴. Namiestnik w okresie nieobecności władcyki mógł czasowo zarządzać diecezją lub jej częścią. Taka sytuacja występowała w Brześciu. Cerkiew św. Mikołaja w Brześciu była traktowana jako druga świątynia katedralna. Obok cerkwi Zaśnięcia NMP we Włodzimierzu cerkiew brzeska była uznawana za drugą świątynię biskupią.

Ostatecznie, pomimo podziałów wewnętrznych, diecezja włodziemiersko-brzeska przetrwała do 1596 r. w swym kształcie ustalonym już w XV stuleciu. Eparchia w XVI w. obejmowała zachodni i południowy Wołyń (powiaty włodziemierski i krzemieniecki) oraz południowe i środkowe Podlasie (ziemia brzeska, mielnicka, bielska i drohicka), a więc ziemie Wołynia, Polesie z gradami – Brześciem, Wołkowyskiem i Kobryniem oraz tereny nad środkowym Bugiem z Mielnikiem, Drohiczynem i Bielskiem.

---

⁴⁴ L. Bienkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce...*, s. 806, 807; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 29–32.

The Volodymyr-Brest Eparchy until the End of the 16th Century

The history of the orthodox eparchy of Volodymyr-Brest is little known in the Polish scientific literature. In 1086 the eparchy played an important role in shaping religious identity of the Belarusians and Ukrainians living in the area. A study on the history of the Volodymyr-Brest eparchy (one of the eldest within the lands of the Grand Duchy of Lithuania) constitutes a significant factor in perceiving historical and national awareness of today's Belarusians and Ukrainians. Yet, another argument in favour of the subject is a symbiosis of the lot of the eparchy with the history of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish Crown. The Christian mission in the contemporary eparchy of Volodymyr has been conducted since the governorship of Volodymyr was established, i.e. in 992. During that time the eparchy encompassed the lands of Volhynia, Polesia, Podlachia, Brest, and the lands of Czerwień Towns with Halych, Przemyśl, Belz and later Lvov.

The area of the orthodox eparchy of Volodymyr-Brest is difficult to specify for borders of orthodox eparchies, established before 1596, have been of hypothetical nature until today. It is worth highlighting that a territorial structure of these eparchies was basically built in the 14th century. However, the borders used to change in the following centuries. These changes can be recognized via an analysis of the borders of particular eparchies. At first, one can assume that the borders used to be congruent with the state and administrative borders inside the country. The terrains of administrative units were identical with the borders of eparchies. Nevertheless, an exact determination of these borders demands an incorporation of particular administrative and property changes which took place in the 16th century. In case of the Volodymyr-Brest eparchy, a decisive factor in determining its territory is research on the changes of state affiliation of given parts of the eparchy. The shaped area of the Volodymyr-Brest eparchy lasted till the end of the 16th century.